

NUSIKALTIMO AUKOS IR NUSIKALTĖLIO MEDIACIJA SKANDINAVIJOS ŠALYSE

Doktorantas Rokas Uscila

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas ruscila@yahoo.com

Pateikta 2002 m. balandžio 18 d.

Parengta spausdinti 2002 m. spalio 18 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros vedėja profesorė dr. Genovaitė Babachinaitė ir Kalėjinų departamento Mokymo centro prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos specialistas Ramūnas Liutikas

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama Skandinavijos šalių, t. y. Norvegijos, Suomijos, Švedijos ir Danijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos (tarpininkavimo) programų įdiegimas bei taikymas. Siekiama atskleisti kiekvienos šalies individualią praktiką, atsiriboti nuo bendrų teorinių samprotavimų apie atkuriamąjį teisingumą, siejantį visas aukos ir nusikaltėlio programas.

Autorius neatsitikinai pasirinko šio valstybių aljanso praktiką, nes: a) Skandinavijos šalys turi savitą, unikalią aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo, taikymo praktiką, kuri siejama su pačia bendruomene, istoriškai susiformavusiomis tradicijomis, papročiais, b) visas nagrinėjamas šalis vienija jau ketvirti metai efektyviai veikiantis Šiaurės šalių mediacijos forumas¹, c) vyrauja nuomonė, kad aukos ir nusikaltėlio mediacija, tiksliau pati jos idėja, kilo būtent Norvegijoje, d) Švedijoje bei Danijoje aukos ir nusikaltėlio mediacija yra vis dar „pirminių“ įdiegimo stadijų, o tai labai svarbu Lietuvai, kuri jau pradeda diegti mediacijos programas, e) pats autorius, studijuodamas Švedijoje, turėjo puikią progą

¹ Šiaurės mediacijos forumas (angl. *Nordic Forum for Mediation – NFM*) įsteigtas 1998 m. Šio forumo įkūrėjos yra Danija, Norvegija, Suomija bei Švedija. NFM dar kartą patvirtina, kad egzistuoja labai glaudūs ryšiai tarp šių šalių mediatorių, kitų asmenų, turinčių sąsajas su mediacija. Forumo nariai gali būti tik minėtų valstybių piliečiai, tačiau jo veikloje ypač svarbus tarpvalstybinis bendradarbiavimas kuriant naujas mediacijos programas, dalijantis patirtimi.

susipažinti su realiai veikiančiomis mediacijos programomis, jų įgyvendinimo, taikymo problematika ir t. t. Straipsnio struktūra nėra atsitiktinė. Nagrinėjamų šalių aukos ir nusikaltėlio mediacija turi bendrą tendenciją, pastebimas akivaizdus patirties perdavimas, tačiau skirtumai yra gana dideli, todėl autorius pateikia kiekvienos šalies apžvalgą atskirai.

Norvegija

Norvegija pirmoji Skandinavijoje įdiegė aukos ir nusikaltėlio mediacijos programą. Apie aukos ir nusikaltėlio mediaciją pradėta kalbėti jau 1970-ųjų pradžioje. Sutartinai teigiama, kad Skandinavijos šalyse pirmasis mediacijos problematiką pradėjo tyrinėti žymus kriminologas Nilsas Christie. 1976 m. jis parašė straipsnį „*Konfliktas kaip nuosavybė*“ (angl. *Conflict as Property*). Jo įsitikinimu, nusikaltimas yra ne kas kita kaip aukos ir nusikaltėlio konfliktas, kai konfliktuojančioms (pirminėms) šalims tiesiog neleidžiama jo spręsti, konfliktas iš jų pavogiamas [1, p. 4]. Iš tikrųjų pats aukos ir nusikaltėlio konfliktas neturi būti reiškinys, veiksnys, visiškai supriešinantis asmenis, nutraukiantis jų tarpusavio santykius (jei jie buvo). Priešingai, turėtų būti sudaryta galimybė išspręsti problemą, atkurti pažeistus santykius, juos sustiprinti ir kartu neutralizuoti, pašalinti arba sumažinti viktimizacijos kilimo arba pakartotinumą tikimybę ateityje.

Taigi, nors aukos ir nusikaltėlio mediacijos problema Norvegijoje buvo aptarinėjama visą dešimtmetį, pirmieji mediacijos centrai (*LIER municipalitete*) savo paslaugas pradėjo teikti tik 1981 m. 84 Norvegijos municipalitetuose 1989 m. veikė 81 mediacijos centras. Visoje šalyje taikomos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos sukėlė „naujųjų“ socialinių darbuotojų, t. y. mediatorių, poreikį. 1987 m. buvo įsteigtas mediatorių rengimo, mokymo centras, atsakingas už pratybas, vadovavimą, informacijos, susijusios su mediacijos programomis bei modeliais, rinkimą.

Patį įstatymą „Dėl mediacijos proceso bei bendruomeninių mediacijos centrų“² Norvegijos parlamentas (Stortinget) priėmė tik 1991 m. Kartu buvo pasiūlyta, kad visi municipalitetai individualiai arba kooperuodamiesi įsteigtų atitinkamas „konfliktų tarybas“ (angl. *conflict councils*) [2, p. 56]. Be to, pagal 1992 m. rugpjūčio 13 d. Karaliaus dekretą buvo priimta atitinkama instrukcija, kurioje nurodoma, kad tam tikrais atvejais aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos įdiegiamos kaip alternatyva „tradiciniam“ baudžiamajam procesui. „Mediacijos programų indėlis į nusikaltimų prevenciją yra didžiulis, visuomenėje padaroma mažiau nusikaltimų, atitinkamai kyla mažiau konfliktų, susijusių su nusikaltimais“ [3].

Pagal įstatymus mediacijos centrai, arba „konfliktų tarybos“, veikia kartu su formalia teisingumo sistema. Pagal įstatymą centruose taikomos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos gali būti atskira baudžiamųjų bylų nagrinėjimo forma. Tačiau būtinos išankstinės sąlygos: a) auka bei nusikaltėlis turi būti susitarę dėl bylos nagrinėjimo pagal mediacijos programą, b) nusikaltimas pagal Norvegijos įstatymus nėra

² Įstatymas susideda iš 10 paragrafų, kurie bendrai apibrėžia mediacijos procesą, veiklos principus, 7 paragrafai skirti specialiai aukos ir nusikaltėlio mediacijai, jos specifikai, reikalavimams ir t. t. Įstatymo 2 paragrafe nurodoma, kad mediacijos programos turi būti įdiegtos visuose šalies municipalitetuose, kartu jos turi būti prieinamos kiekvienam šalies gyventojui. 1 paragrafe apibrėžiami uždaviniai „mediacijos paslaugos turi būti suteikiamos, kai yra konfliktas, kai vienas arba daugiau žmonių dėl padaryto nusikaltimo patyrė nuostolių, žalos“. Šis gana platus apibrėžimas yra pagrindas mediaciją taikyti labai plačiai, ją plėtoti, diegti visose socialinėse srityse, visų tipų bylose ir t. t.

priskiriamas prie sunkių nusikaltimų, už kuriuos numatytas besąlyginis asmens įkalinimas.

Mediacijos metu priimti įsipareigojimai, susitarimai iš esmės neturi nieko bendra su galima arba paskirta kriminaline bausme, t. y. priimtas sprendimas nėra įtraukiamas į baudų registrą arba kitą „kriminalinę“, oficialią statistiką.

Kaip minėta, aukos ir nusikaltėlio mediacija turi savotišką baudžiamojo proceso „autonomiją“, tačiau klausimą dėl atitinkamų bylų persiuntimo iš policijos mediacijos centrams sprendžia teisingumo ministras bei generalinis prokuroras. Pagal 1989 m. rugpjūčio 21 d. pateiktus nurodymus aukos ir nusikaltėlio mediacijos taikymas ribojamas veikų, kurias kvalifikavus asmeniui besąlygiškai skiriamas įkalinimas, taip pat sunkių lytinių, smurtinių nusikaltimų atvejais. Tačiau, kaip rodo Norvegijos praktika, policija mediacijos centrams vis daugiau perduoda bylų, kai padaryti nusikaltimai nėra priskirtini lengvų kategorijoms.

Taigi aukos ir nusikaltėlio mediacija Norvegijoje yra ir kaip tradicinio baudžiamojo proceso alternatyva ir kaip jo kompensuojamojo pobūdžio priemonė, glaudžiai susijusi su tradicinėmis bylų nagrinėjimo procedūromis. Kartu pabrėžiama, kad mediacijos modeliai, kuriems būdingas pradinis ideologinis pagrindas, per didelis kišimasis į teisingumo sistemą ir per plačią funkcijų prisiėmimas, iš esmės neatitinka reikalavimų, netinka spręsti kasdieniams konfliktams [4, p. 58].

Kaip teigia N. Christie, pati aukos ir nusikaltėlio mediacijos idėja iš Norvegijos buvo eksportuota į JAV ir tik vėliau, sukūrus atitinkamą teorinę bazę, sugrįžo patobulinto konfliktų sprendimo modelio pavidalu. 1979 m. norvegų perimtas „*San Francisco*“ mediacijos modelis veikė jau nepriklausomai nuo tradicinės teisingumo sistemos. Pagrindinis jo keliamas tikslas – nusikaltimų bei kitų socialinių konfliktų prevencija siekiant neutralizuoti pirminių stadijų konfliktus ir kartu išvengti stigmatizacijos procesų. Kitaip tariant, siekiama identifikuoti problemą, kol konfliktas neperaugo į nusikaltimą, turintį nepataisomų padarinių. Pirminis pilotinių mediacijos programų/projektų tikslas – padidinti vietinės savivaldos galias sprendžiant socialines problemas, sustiprinti bendruomenės narių tarpusavio santykius. Mediacijos programomis siekiama patenkinti tiek auką, tiek nusikaltėlį – suteikti jiems reikiamą pagalbą. Svarbu ir tai, jog mediacijos centrai suteikia galimybę ne tik identifikuoti problemą, bet ir išspręsti konfliktą.

Kartu paminėtina, kad Norvegijos teisingumo ministerija išskyrė 5 pagrindinius aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoms keliamus tikslus [5, p. 8]:

1. Užtikrinti, stiprinti konfliktų (nesusijusių su sunkiais nusikaltimais) sprendimo galimybę municipalitetuose;
2. Sukurti, išplėsti alternatyvių bausmių, įpareigojimų sistemą, kuri būtų veiksmingesnė nei tradicinės represinio pobūdžio baudžiamosios sankcijos;
3. Užtikrinti greitesnį, mažiau biurokratizuotą, sukeltą mažiau galimų neigiamų padarinių bylos nagrinėjimą;
4. Užtikrinti programos metu pasiektą rezultato neprievartinį pobūdį, atsakomybės prisiėmimą už padarytus veiksmus, į nusikaltėlius nukreiptos pirminės visuomenės arba pačios aukos reakcijos suvokimą;
5. Užtikrinti tiek nusikaltimo aukos, tiek ir nusikaltėlio aktyvų dalyvavimą sprendžiant konfliktinę situaciją, kartu suteikti reikiamą pagalbą abiem šalims.

Aukos ir nusikaltėlio problemas stengiamasi vertinti kaip priklausančias visiems bendruomenės nariams. Apskaičiuota, kad pirmosiose mediacijos programose du trečdaliai nagrinėtų atvejų buvo inicijuoti pačių bendruomenės narių ir tik vienas trečdalis – atitinkamų institucijų, dirbančių su nusikaltimus padariusiais nepilnamečiais [6, p. 46]. Tai rodo, kad patys bendruomenės nariai buvo labai aktyvūs diegiant aukos ir nusikaltėlio mediaciją, programos susilaukdavo visuotinio pritarimo, palaikymo.

Visos mediacijos centrų veiklos Norvegijoje rezultatai akivaizdūs, tačiau dar nepasiektas iškeltas tikslas – smarkiai sumažinti nusikaltimų aukų viktimizaciją, ypač pakartotinę, kartu aktyviai spręsti po padaryto nusikaltimo kylančias problemas. Keliančių prevencinius tikslus centrų vaidmuo yra profilaktinis, nes atskirais atvejais į konfliktą įsikišama iki jo atomazgos, organizuojant potencialios aukos bei dar nepažeidusio baudžiamąjį įstatymo asmens susitikimą. Be to, prevencinė centrų funkcija gali pasireikšti ir kitais būdais – gerinant ir stiprinant vietinę aplinką, solidarumą, bandant padėti išvengti daug socialinių problemų. Paminėtina, kad prevencinė mediacijos centrų veikla, jos poveikis atitinkamiems procesams, reiškiniams atskirais atvejais sunkiai pastebimas, juo labiau išmatuojamas. Toks priemonių efektyvumas gali būti pastebėtas per įgyvendintą aukų reabilitaciją.

Viena iš dažniausiai kylančių problemų taikant aukos ir nusikaltėlio mediaciją – tai bylų perdavimas, siuntimas mediacijos programoms. Nuo to, ar bylos mediacijai perduodamos reguliariai, sistemingai, priklauso paties mediacijos instituto taikymo sritis, jo įtaka visuomenėje sprendžiant aukos ir nusikaltėlio konfliktą. Dažniausiai keliami šie klausimai: kokios bylos yra „tinkamos“ mediacijos programoms, ar tie atvejai, kuriuos tiria teisėsaugos institucijos, teismai, gali būti nagrinėjami mediacijos būdu ir kt.

Baudžiamąją bylą, norint ją perduoti mediacijos centrui, turi preliminariai išnagrinėti policija, o klausimą dėl asmens kaltumo – prokuratūra. Be to, turi būti pirminis bylos aplinkybių išaiškinimas, šalių sutikimas dėl jų, taip pat šalių sutikimas (nors tai nėra absoliuti taisyklė) dalyvauti mediacijos programose, – jis turi būti pareikštas anksčiau už nutarimą perduoti bylą mediacijai. Paminėtina ir tai, kad atskirais atvejais nereikalaujama, jog nusikaltėlis pripažintų savo kaltę. Svarbiausia, kad jis sutiktų su pagrindinėmis bylos aplinkybėmis. Be to, nors bylas mediacijos centrams perduoda policija, tai nereiškia, kad negalima aukai kreiptis tiesiogiai.

Toliau svarbu aptarti aplinkybes, kurios, mano manymu, darė neigiamą įtaką mediacijos programų plėtrai ne tik Norvegijoje, bet ir kitose šalyse.

Kaip rodo aukos ir nusikaltėlio pirmųjų mediacijos programų taikymo praktika, iš esmės jos buvo taikytos smulkių, nereikšmingų nusižengimų atvejais. Dalis jų net nebūtų nagrinėjami teisėsaugos institucijų, t. y. baudžiamosios bylos nebūtų keliamos³. Projektas Norvegijoje buvo įvardytas „*įkalinimo alternatyva*“, tačiau iš tikrųjų mediacijos programos niekada nebuvo besąlygiško įkalinimo alternatyva, t. y. pavadinimas neatitiko turinio.

Nors tai nebuvo oficialiai skelbiama, kai kurie mediacijos centrai apskritai negaudavo bylų, paprasčiausiai jos nebūdavo siunčiamos. Buvo susiklosčiusi padėtis, kai per dvejus metus kai kurios mediacijos programos neišnagrinėjo nė vienos bylos.

Mediatoriai nepateikė „įrodymų“, t. y. nebuvo padaryti atitinkami tyrimai, duomenų analizės, įrodančios, kad auka nepatiria stigmatizacijos, kaip dažnai nutinka baudžiamajame procese, ir t. t. Atvirkščiai, tyrimais įrodyta, kad tiek auka, tiek nusikaltėlis patiria satisfakciją.

Tapo žinomas kai kurių municipalitetų išankstinis priešiškas nusistatymas prieš mediatorius. Jie vertinami kaip „naujieji vagys, kurie kaip ir advokatai, pasiims iš šalių konfliktą“ [1, p. 9].

Be to, paplito nuomonė, kad mediacijos centrai sukuria nelygybę, t. y. ne kiekvienam piliečiui suteikiama galimybė pasinaudoti mediacijos paslaugomis, kad jo atvejis būtų išnagrinėtas pagal mediacijos programą. Iš esmės šiuo metu veikia daugybė

³ Pirmosios aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos buvo taikomos nusikaltėliams, kurie yra ne vyresni nei 18 metų ir kurie pirmą kartą pažeidė baudžiamuosius įstatymus. Tačiau nuo 1989 m. Norvegijos teisingumo ministrui bei generaliniam prokurorui paskelbus atitinkamą cirkuliarą minėti apribojimai netaikomi.

įvairių aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų, kurios taikomos atsižvelgiant į daugybę aplinkybių. Kiekvienu atveju mediacijos programa negali suteikti vienodų sąlygų, galimybių išvengti baudžiamojo persekiojimo, įkalinimo. Apskritai pasiekti nuoseklumą mediacijos programose labai sunku ir tai iš esmės nėra specifinis tikslas [6, p. 54]. Kaip minėta, mediacijos programos taikomos tiek prieš baudžiamojo proceso inicijavimą, tiek jo metu, tiek ir po jo. Ši problema kyla tose šalyse, kuriose mediacijos programos taikomos tik labai siauram asmenų ratui arba tik atitinkamų nusikaltimų kategorijoms.

Pirmosios mediacijos programos buvo skirtos konfliktams spręsti, kai baudžiamąjį įstatymą pažeidė nepilnametis, o tai tik nedidelė dalelytė to, kur gali būti pritaikytas mediacijos institutas. Tai labai susiaurina pačios mediacijos taikymo sritį, paplitimą ir t. t. Pastaraisiais metais bene visose šalyse, kurios aktyviai taiko aukos ir nusikaltėlio mediaciją, pastebima tendencija kurti specializuotas mediacijos programas, taikomas vis naujoms nusikaltimų bei nusikaltėlių kategorijoms. Tai įvardijama „mediacijos instituto efektyvumo pripažinimu, taikymo sferos išplėtimu“. Mediacijai priskirtinų konfliktų panorama turi būti išplėsta visomis kryptimis, neatsižvelgiant į asmenų amžių arba bylos tipą [2, p. 67].

Svarbus faktas, jog Skandinavijos šalyse mediacijos centrai vertinami kaip „kultūros centrai“, kur auka bei nusikaltėlis, socialinės pagalbos (tinklo) asmenys renkasi kartu bei sprendžia iškilusią problemą. Konflikto sprendimas, nors ir paverčiamas savotišku ritualu, tačiau jis tikrai vienija bendruomenės narius. Pats konfliktų sprendimas turi savo istorines tradicijas, kurios yra neatsiejama kultūrinio paveldo dalis. Pavyzdžiui, Skandinavijoje vikingų laikais nesutarimus tarp kaimynų sprendavo bendruomenė, susirinkimų bei šventinimo, švenčių vietose. Atsisakius pagonybės šį svarbų vaidmenį perėmė bažnyčia. Šiuolaikinėje visuomenėje jos nariai turi daugybę neoficialių konflikto sprendimo galimybių: „šeimų susitikimas“, „kaimynų taryba“, „mokyklų taryba, komisija“, „gyventojų asociacijos“ (angl. *a family meeting, the neighborhood housing council, the school board, the residents' association, etc*) [2, p. 69].

Svarbu ir tai, kad vienas iš pagrindinių argumentų, kuriais buvo motyvuotas aukos ir mediacijos instituto įdiegimas Norvegijos teisinėje sistemoje, yra būtinybė sukurti atitinkamą paslaugų sistemą, kuri būtų labiau orientuota į nusikaltimų auką, jos teisių bei teisėtų poreikių užtikrinimą [5, p. 10]. Paprastai auka kreipiasi į teisėsaugos institucijas, tikisi, kad jai bus suteikta kvalifikuota, reali, neatidėliotina pagalba, o ne tik jos imitacija, kaip dažnai būna ir Lietuvoje. Aukos ir nusikaltėlio konfliktas paliekamas nuošalėje, dažnai dar labiau sustiprinamas, šalys visiškai supriešinamos ir paliekamos. Vėliau tai įvardijama aukos ir paties nusikaltėlio problemomis, kurių sprendimu jie patys ir turi pasirūpinti. Tokiais atvejais galime pasakyti, kad teisėsauga aukai padaro meškos paslaugą.

Jei atvejis išnagrinėjamas pagal mediacijos programą, priimamas susitarimas bei įvykdomi įsipareigojimai, bylos teisėsaugos institucijos toliau (dažniausiai) nenagrinėja. Bylose, kuriose aukos ir nusikaltėlio mediacijos programa nepasiekia savo tikslų, mediacija gali būti pakartota – tai „pakartotinė mediacija“. Be to, atskirais atvejais, kai staiga pasikeičia aplinkybės ir pirminis susitarimas fiziškai, realiai negali būti įvykdytas (pvz., nusikaltėlis darbdavio iniciatyva ne dėl jo kaltės atleidžiamas iš darbo ir dėl to negali atlyginti žalos), gali būti surengtas papildomas susitikimas kilusiai problemai aptarti. Suprantama, tais atvejais, kai šalys nepasiekia susitarimo ir konfliktas lieka neišspręstas, byla grąžinama teisėsaugos institucijoms, kur tęsiamas parengtinis tyrimas, o jei jis atliktas, byla perduodama teismui.

Norvegijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos centrai yra nepriklausomos, iš valstybės fondų finansuojamos organizacijos. Programų administravimo klausimai yra tiesioginė municipalitetų prerogatyva. Municipalitetai kelia reikalavimus valstybės institucijoms, kurios turi užtikrinti atitinkamas sąlygas organizuoti aukos ir nusikaltėlio mediacijos

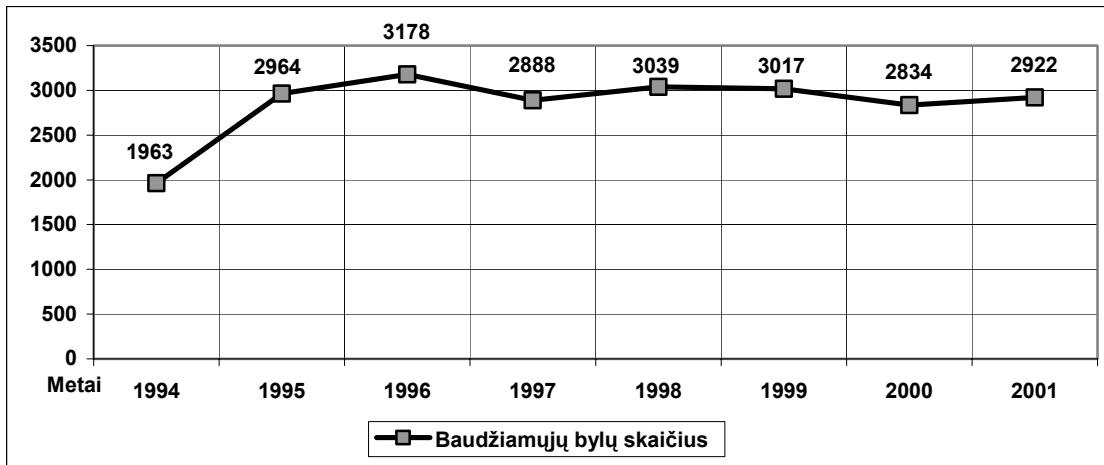
programų veiklą, tačiau visa programų kontrolė priklauso Teisingumo ministerijai. Be to, administracijos vadovas (angl. *Chief Administrative Officer*) tiesiogiai atsako už atitinkamos statistikos rinkimą bei finansinių ataskaitų apibendrinimą ir pateikimą du kartus per metus.

Norvegijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose pabrėžiami pagrindiniai principai, kurie išdėstomi šalims dar nepradėjus mediacijos [5, p. 15]: a) auka ir nusikaltėlis tarpininkavimo procese yra lygūs, b) auka ir nusikaltėlis negali būti pakeisti atstovais, c) aukos ir nusikaltėlio priimtas sprendimas, pasiektas rezultatas turi tenkinti abiejų šalių poreikius, d) auka ir nusikaltėlis turi teisę nutraukti mediaciją visose jos stadijose, e) aukos ir nusikaltėlio dalyvavimas visose mediacijos stadijose yra tik savanoriškas, f) per savaitę mediacijos procese priimtą sprendimą galima atšaukti, aišku, jei susitarimas jau nebuvo įgyvendintas, h) jei mediacijos programoje dalyvauja nepilnametis, privalo dalyvauti ir jo tėvai. Pažymėtina, kad pagal Norvegijos teisingumo ministerijos patvirtintas rekomendacijas mediacijos procesas baudžiamosiose bylose turėtų trukti ne ilgiau nei dvi savaites, o mediatorius konfidencialumo, informacijos platinimo klausimais turėtų tokias pačias teises ir pareigas kaip ir kunigai, medikai ir kt.

Po mediacijos proceso, kai byla išnagrinėta, pasirašyto susitarimo kopija siunčiama į tą instituciją, kuri atsiuntė bylą mediacijai. Atskirais atvejais gali būti pridedami atitinkami mediatorių parengti lydraščiai, kuriuose pateikiami atsakymai į ankstesnius klausimus, trumpi komentarai. Todėl Norvegijoje aukos ir nusikaltėlio mediacijos metu priimtas susitarimas gali turėti labai didelę įtaką tiek sprendžiant klausimą dėl tikslingumo bylą nagrinėti toliau, tiek priimant sprendimą, parenkant bausmę ir t. t. Jei mediacija nepavyksta, mediatorius rekomenduoja susitikti ateityje, panaikinus priežastis, dėl kurių mediacija nebuvo įgyvendinta. Tačiau atvejų, kai mediacija nepavyksta, tikrai nedaug – jie sudaro tik 5 proc. visų perduotų, mediacijos programose nagrinėtų bylų. Remiantis 1998 m. Norvegijos teisingumo ministerijos pateikta metine aukos ir nusikaltėlio mediacijos paslaugų statistika paminėtina, kad net 94 proc. bylų buvo sėkmingai išnagrinėtos ir tik 1 proc. bylų buvo pakartotinai siunčiamos mediacijai. Kalbant apie mediacijos programose priimtus susitarimus paminėtina, kad 41 proc. atvejų buvo reikalaujama žalą atlyginti, kompensuoti, 24 proc. – atlikti atitinkamus darbus aukai, 6 proc. atvejų – kompensuoti žalą ir atlikti darbus, 21 proc. – susitarta be kompensacijų arba darbų, 8 proc. atvejų priimti kitokie susitarimai (simboliniai „skausmo pinigai“, atsiprašymo dovana ir pan.) [7, p. 28].

Pažymėtina ir tai, kad baudžiamųjų bylų, kurios buvo perduotos nagrinėti aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoms, skaičius jau keleri metai sąlyginai stabilus (žr. 1 grafiką).

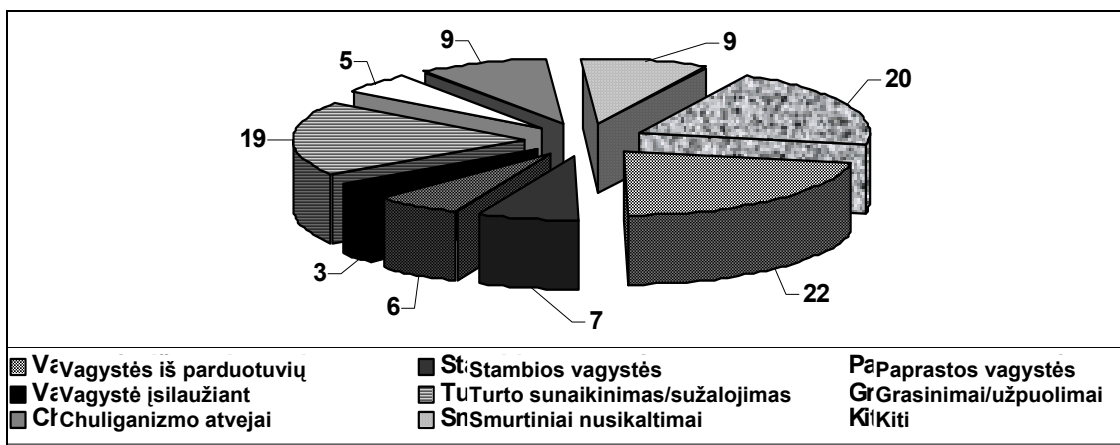
1 grafikas. **Mediacijai perduotų baudžiamųjų bylų skaičius Norvegijoje 1994–2001 m.**

Kaip matyti ir pateiktų duomenų, Norvegijoje aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoms perduodamų bylų skaičius mažai kinta, kartu per metus visos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos išnagrinėja apie 3000 bylų.

Be to, svarbu paminėti, kokie tai nusikaltimai (žr. 2 grafiką).

2 grafikas. Nusikaltimai, kuriuos nagrinėja Norvegijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos, proc.

Norvegijos patirtis mažai kuo skiriasi nuo kitų Europos šalių praktikos taikant mediacijos programas atitinkamoms nusikaltimų kategorijoms. Didžiąją dalį sudaro turtiniai nusikaltimai, t. y. vagystės – 38 proc., turto sunaikinimas/sužalojimas – 19 proc., kiti – įvairūs, dažniausiai mažareikšmėms veikoms (baudžiamiesiems nusižengimams) priskiriami nusikaltimai [8, p. 18].

Didžioji nusikaltėlių, kurie dalyvauja aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose, dalis – tai asmenys, priklausantys amžiaus grupei nuo 12 iki 17 metų, tačiau, kaip rodo pastarųjų metų Norvegijos valstybinės statistikos duomenys, daugėja asmenų, priklausančių vyresnio amžiaus grupėms. 1998 m. duomenimis, aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose dalyvavo 27 proc. suaugusių nusikaltėlių; tarp jų išskirtinos šios

amžiaus grupės: nuo 18 iki 24 metų – 10,5 proc., nuo 25 iki 34 metų – 6 proc., o per 35 metus – 10,4 proc. [5, p. 9].

Svarbu ir tai, kad bylai patekus į aukos ir nusikaltėlio mediacijos programą nereiškia, kad bus tarpininkaujama. Galutinį sprendimą priima programos administratorius vadovas. Jis atlieka pirminę bylos analizę, priima sprendimą dėl bylos „tinkamumo“, paskiria konkretų mediatorių. Nors ir teigiama, kad procesą įgyvendina neutralus mediatorius, tačiau jis visą laiką palaiko ryšį su minėtu administratoriumi, todėl gali būti įvardytas kaip „bendramediatorius“.

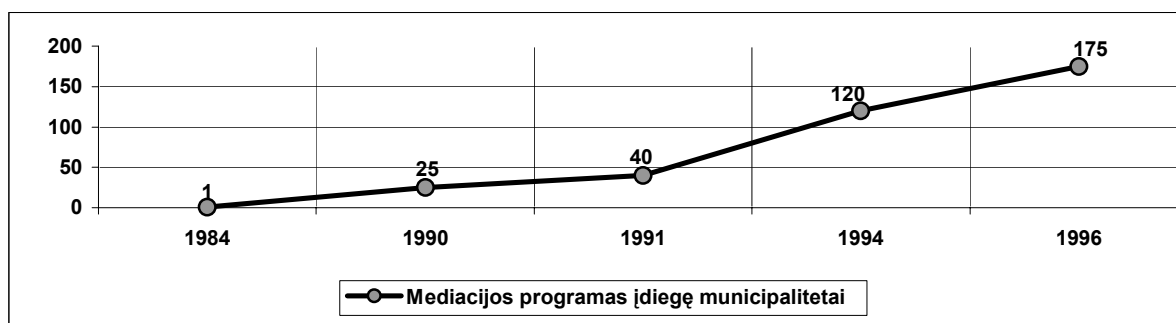
Pabrėžiant Norvegijoje funkcionuojančių mediacijos programų efektyvumą paminėtinas 1996 m. Norvegijos teisingumo ministerijos ir dviejų institutų atliktas tyrimas, kurio duomenys rodo, kad 95 proc. aukų, dalyvavusių aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose, liko patenkintos rezultatu ir rekomenduotų kitoms aukoms naudotis šia paslauga [9, p. 31].

Suomija

Pirmieji aukos ir nusikaltėlio mediacijos projektai, inicijuoti Suomijos mokslų akademijos ir Vantaa miesto municipaliteto, buvo įgyvendinti 1983–1994 m. [10, p. 2].

Pirmieji pilotiniai Suomijos mediacijos projektai iš esmės rėmėsi Norvegijos pavyzdžiu, nors teigiama, kad, be minėtojo Nilso Christie, labai didelės įtakos turėjo ir olandų kriminologas Loukas C. Hulsmanas. Taigi suomia turėjo ne tik „adaptuotą skandinaviškąjį“ mediacijos modelį, ko neturėjo norvegai, bet ir labai didelį tiek vietinių socialinių tarnybų, tiek policijos, prokuratūros, teismų palaikymą. Tai lėmė itin greitą, sąlyginai sklandų nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų paplitimą tiek mažuose, tiek dideliuose miestuose.

3 grafikas. Suomijos municipalitetų⁴, įdiegusių aukos ir nusikaltėlio mediacijos programas 1984–1996 m., skaičius

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, mediacijos programos pradėtos aktyviai taikyti nuo 1990 m., o 1996 m. jas įdiegė 38 proc. visų Suomijos municipalitetų [10, p. 2]. Paminėtina, kad aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos visų pirma buvo kuriamos būtent didžiausiuose municipalitetuose. 2000 m. duomenimis, mediatorių paslaugomis galėjo pasinaudoti apie 75 proc. šalies gyventojų.

⁴ Suomijoje yra 450 municipalitetai.

Atskleidžiant Suomijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų ypatybes svarbu išnagrinėti klausimus, susijusius su: a) mediacijos programų inicijavimu, proceso įgyvendinimo galimybėmis, b) mediacijos programose priimtų sprendimų įvykdymu, c) mediatorių parengimu, mokymu ir t. t.

Vienas pirmųjų keliamų klausimų – pasiekto susitarimo, priimto sprendimo „privalomumas“, ar jis mediacijos programose yra tik rekomendacinio pobūdžio, kokia jo juridinė reikšmė, galia. Vadovautasi principu, kad teisėsaugos, kitų valstybinių institucijų vaidmuo, įtaka pačiam mediacijos procesui būtų minimali. Mediacija įvardyta kaip autonomiškas aukos ir nusikaltėlio konflikto sprendimo institutas. Tačiau praktika parodė, kad „izoliuotas“ mediacijos modelis nebuvo veiksmingas. Todėl pasirinktas mediacijos modelis, kai palaikomi glaudūs ryšiai ne tik su socialinėmis, bet ir su teisėsaugos institucijomis. Pabrėžiama, kad mediatorių veikla labiau grindžiama nepertraukiamo bendradarbiavimo, o ne „izoliuotos“ procedūros idėja. Tai patvirtina labai padidėjęs mediacijos programose nagrinėjamų bylų skaičius ir kitos su tuo susijusios aplinkybės. Kartu pastebėti dideli pokyčiai mediacijos programų finansavimo srityje, kai patys municipalitetai jas materialiai aprūpindavo kaip savo pačių padalinius, nors šios programos nebuvo jiems tiesiogiai pavaldžios.

Nagrinėjant aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų teisinį reglamentavimą paminėtina, kad Suomijoje nėra specialiai sukurtos teisinės bazės, nors Baudžiamajame kodekse ji minima kaip viena iš galimybių nagrinėti baudžiamąją bylą. Iš esmės mediacijos procesas veikia už baudžiamojo proceso ir teisėsaugos institucijų (iš dalies) kontrolės ribų, tačiau kai kalbama apie rezultatų įtvirtinimą, pačių bylų perdavimą mediacijos centrams, padėtis iš esmės keičiasi. Juk labai svarbu, kokią įtaką turės mediacijos programose pasiektas rezultatas, kaip jis atsispindės galutiniam teismo arba kitos teisėsaugos institucijos priimtame sprendime. Suomijos priimtuose teismų nuosprendžiuose, sprendimuose retai kada surasime formuluotę „aukos ir nusikaltėlio mediacija“ arba panašią į ją. Dažniausiai tai įvardijama kaip „veiksmas, kai nusikaltėlis susitakė su auka, atlygino žalą, ėmėsi kitų priemonių, užkirtusių arba šalinusių jo padaryto nusikaltimo sukeltus padarinius“ [11, p. 358–359].

Kartu kyla klausimas, kaip organizuojamas, įgyvendinamas mediacijos procesas, nes iš esmės niekur nėra nurodyta, kaip viskas turi vykti, kas turi kokias teises ir pareigas ir t. t. Suomijos mediatoriai šį klausimą sprendžia kruopščiai rengdami mokymus, kurie, anot jų, yra sėkmingo mediacijos programų funkcionavimo pagrindas. Dažnai teko girdėti nuomonių, kad mediatoriui nereikia užsirašyti pagrindinių principų, kad juos turėtų prieš save, daug svarbiau, kad jis juos turėtų savo galvoje⁵. Manychiau, kad toks požiūris teisingas, tačiau iškilus klausimams dėl atsakomybės, dalyvių teisių ir pareigų, paties proceso kontrolės susiduriame su aibe niuansų, kurie norom nenorom reikalauja bent minimalios reglamentacijos. Vieninteliame Socialinės ir sveikatos apsaugos ministerijos memorandume įtvirtinta, kad būtina sukurti darbo grupes, kurios būtų atsakingos už mediatorių rengimą. Be to, paminėtinos: mokomosios metodinės priemonės, tokios kaip „Mediatoriaus vadovėlis“, mokomoji medžiaga, kurią rengia Suomijos mediatorių asociacija. Pažymėtina ir tai, kad šiuo metu yra rengiamas specialus mediacijos įstatymas.

Suomijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo praktika unikali ir tuo, kad ji beveik nesusilaukė jokių neigiamų atgarsių, kritikos, pasipriešinimo. Mediacija buvo priimta kaip tikrai veiksminga priemonė sprendžiant konfliktus, kartu padedanti pačiai teisėsaugai. Suomijos mediacijos tarnybos ir teisėsaugos institucijos palaiko glaudžius ryšius, pagrįstus atvirumu bei sąžiningumu, ypač inicijuojant mediaciją, t. y. pirminėse

⁵ Suomijoje nusistovėjusi taisyklė, kad asmuo, norintis tapti mediatoriumi, turi išklausti pirminius 30 valandų specialius kursus. Vėliau, dirbdamas konkrečioje organizacijoje, jis lanko seminarus.

jos stadijose. Taigi šiuo požiūriu Suomijos praktika skiriasi nuo Skandinavijos šalių, kur mediacija apskritai nesusilaukė jokio ypatingesnio dėmesio arba netgi buvo smarkiai kritikuojama.

Kitas svarbus klausimas, kurį būtina aptarti, tai pačių mediacijos įstaigų struktūra, t. y. kiek ir koks personalas jį sudaro. Paminėtina, kad mediacijos centro dydis tiesiogiai priklauso nuo municipaliteto, miesto dydžio ir jo gyventojų skaičiaus. Net didesnių miestų mediacijos įstaigose (centruose) dirba tik 3–5 darbuotojai. Išskiriamas vadovaujantis bei kanceliarinis/techninis darbuotojas ir, suprantama, mediatoriai. Mažesniuose miestuose apskritai gali būti tik keli darbuotojai. Paminėtini ir tokie atvejai, kai aukos ir nusikaltėlio mediaciją įgyvendina vienas mediatorius, galintis dirbti ir nusikaltimų aukų pagalbos organizacijoje, ir juridinėje kontoroje, ir socialinių paslaugų įstaigoje. Tai vienas iš kelių tarpininko atliekamų funkcijų. Šis „vieno mediatoriaus“ modelis labai populiarus ir Švedijoje, ypač mažesniuose miesteliuose. Pažymėtina, kad autoriui teko bendrauti su tokio tipo mediatoriais, teigiančiais, kad nors ir dirba vieni, tačiau nejaučia ypatingo krūvio, o esant keblesnėms situacijoms jie turi porą „rezervinių“, „neetatinių“, mediatorių ir jie noriai padeda. Dažniausiai – tai socialiniai darbuotojai, savo iniciatyva išklausę parengiamuosius, pirminius kursus.

Taigi, kaip matome, visa mediacijos programa gali veikti esant netgi vienam asmeniui. Mažai tikėtina, kad Lietuvoje, tik pradedant diegti aukos ir nusikaltėlio mediaciją, „vieno mediatoriaus“ modelis būtų labai veiksmingas, tačiau, kita vertus, jei jau dabar su nusikaltimų aukomis dirbančios organizacijos imtų teikti šią paslaugą, toks variantas būtų visai priimtinas.

Dar vienas aktualus klausimas – kada galima mediacija, kurioje baudžiamojo proceso nagrinėjimo stadijoje? Suomijoje minimi šie atvejai (galimybės): 1) nusikaltimo auka arba nusikaltėlis iš karto po padaryto nusikaltimo kreipiasi į mediacijos įstaigą ir mediatorius užmezga ryšį su kita šalimi, 2) viena iš šalių gali kreiptis į mediacijos įstaigą, kai byla nagrinėjama policijoje (paminėtina, kad policijos pareigūnas taip pat gali rekomenduoti mediaciją, t. y. galima ne tik šalių, bet ir teisėsaugos iniciatyva), 3) atlikus tyrimą, kai byla perduodama prokurorui, prokuroras šalims gali pasiūlyti per atitinkamą laiką (ne ilgiau kaip per 8 savaites) konfliktą išspręsti taikiai [11, p. 369].

Kaip rodo aukos ir nusikaltėlio mediacijos taikymo praktika, netgi tuo atveju, kai prokurorui nepritariama, t. y. nesutinkama, kad byla būtų nagrinėjama ne teisme, mediacijos programų rezultatas yra teigiamas. Priimtas susitarimas dėl žalos kompensavimo tik paminimas teisme, nors klausimas dėl žalos atlyginimo yra vienas iš esminių, todėl dažniausiai teismas tik patvirtina susitarimą. Kitas faktas tas, kad teismas, atsižvelgdamas į mediacijos rezultatus, gali sumažinti sankcijoje numatytą bausmę, atidėti jos taikymą arba iš viso jos atsisakyti [10, p. 9].

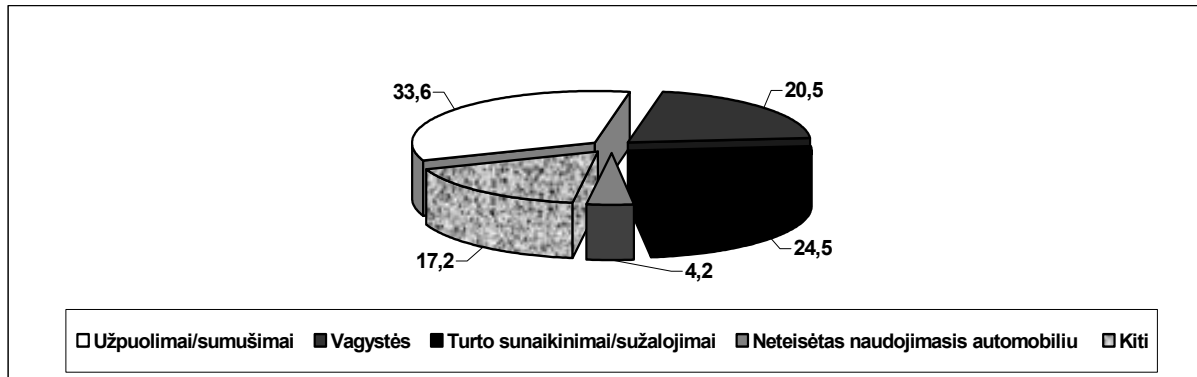
Aptariant mediacijai perduodamų registruojamų bylų skaičių paminėtina, kad vidutiniškai per metus visoms mediacijos programoms perduodama apie 3000 bylų. Be to, pabrėžiamas akivaizdus jų skaičiaus didėjimas: 1995 m. – 3030, 1996 m. – 3640, 1997 m. – 3626 baudžiamųjų bylų [12, p. 167]. Apžvelgiant mediacijai perduodamų bylų pobūdį pateiktini duomenys nurodyti 4 grafike.

Nemažiau svarbu apžvelgti, kas gi imasi iniciatyvos, kad byla būtų perduota nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoms. Iki 1999 m. mediaciją inicijavo (1990–1999 m. vidurkis): prokuratūra – 47 proc., policija – 30 proc., socialinės tarnybos – 6 proc., pačios šalys – 11 proc. visų atvejų [12, p. 169]. Pažymėtina, kad didžiausia iniciatyva priklauso būtent teisėsaugos institucijoms, o tai rodo pačių teisėsaugos institucijų požiūrį į naujoves, pasitikėjimą bei aukos ir nusikaltėlio poreikių, interesų paisymą.

Svarbu ir tai, kad Suomijoje aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos projektams paliekama teisė spręsti, kuriose bylose (pagal nusikaltimų sunkumo laipsnį) jie imsis

tarpininkauti. 1997 m. Suomijos tyrimų duomenimis, apie 44 proc. nagrinėtų atvejų buvo priskirti baudžiamiesiems nusizengimams (arba mažareikšmėms veikoms), kita dalis, t. y. apie 54 proc., buvo nusikaltimai, nepriskiriami sunkiems nusikaltimams.

4 grafikas. **Suomijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoms perduotos bylos 1990–1997 m. (proc. pagal nusikaltimų rūšis)**

Nagrinėjant amžiaus grupes, kurioms dažniausiai taikoma mediacija, pažymėtina, kad nors aukos ir nusikaltėlio mediacijos vienas iš pagrindinių tikslų buvo (iš dalies ir tebelieka) nepilnamečių nusikaltėlių resocializacija, tačiau, kaip rodo daugelio šalių tyrimai, nagrinėjama ir Suomijos praktika, mediacijos programos taikomos vis sunkesniems nusikaltimams ir nusikaltėlių kategorijoms, kurie nepriskiriami ne tik nepilnamečiams, bet ir net ne jaunimui. Kartu pastebima kita tendencija, kad kuriamos specializuotos aukos ir nepilnamečio nusikaltėlio mediacijos programos, kurios glaudžiai susijusios su įvairiomis nepilnamečių tarnybomis. Pavyzdžiui, Suomijoje veikia „*Tampere*“ – speciali mediacijos programa, kuriai policija automatiškai persiunčia bylas, jei prasikaltęs asmuo yra nuo 15 iki 17 metų amžiaus⁶.

Paminėtina ir tai, kad iš visų mediacijai persiunčiamų bylų 70 proc. atvejų yra įgyvendinamas tarpininkavimas, iš jų tik 60 proc. atvejų pasiekiamas susitarimas. 68 proc. visų susitarimų įvykdomi iki galo. Pažymėtina taip pat, kad apie 60 proc. visų bylų yra susijusios su žalos kompensavimu, atsispindi jų susitarimuose, apie 15 proc. bylų prisiimami kitokio pobūdžio įsipareigojimai ir tik 20 proc. visų bylų klausimas dėl žalos kompensavimo aukai nėra sprendžiamas. Be to, Suomijoje egzistuoja vadinamosios simbolinės kompensacijos, kai iš esmės dėl nusikaltimo materialinė žala nepadaroma. Suomijoje atliktų tyrimų duomenimis, vidutiniškas šios kompensacijos dydis yra 67 eurai [10, p. 5].

Be to, suomia kelia „dvigubo dalyvavimo“ problemą. Atskirais atvejais, nors padarytas nusikaltimas ir nepriskiriamas prie lengvų arba vidutinio sunkumo, šalys kreipiasi į tarpininkavimo tarnybas siekdamos, kad jų konfliktas būtų sprendžiamas būtent šiuo būdu. Taigi susiduriama su „dvigubo dalyvavimo“ (angl. *double participation*) problema. Suprantama, kad mediacijos programos gali atsisakyti nagrinėti tokius atvejus, tačiau, kaip rodo praktika, kai yra abiejų šalių prašymai, t. y. tiek aukos, tiek nusikaltėlio iniciatyva, tarpininkavimas vykdomas. Tačiau bylos išnagrinėjimas taikant mediaciją nėra viską užbaigiantis, vienintelis. Teisminis nagrinėjimas yra privalomas. Tokiais atvejais aukos ir nusikaltėlio mediacija vertintina ne tik kaip paties atvejo išnagrinėjimas tarpininkaujant, bet ir kaip atitinkama paslaugos rūšis nusikaltimo aukai bei galimybė suteikti atitinkamą pagalbą ateityje. Vyksta konflikto giluminių priežasčių

⁶ Pastaba – pagal Suomijos baudžiamuosius įstatymus atsakomybė už padarytą nusikaltimą kyla nuo 15 metų.

analizė – fiksuojama problema, kurią spręs ne tarpininkai, o kiti asmenys, besirūpinantys nusikaltimų aukomis.

Švedija

Švedijoje aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos buvo pradėtos diegti kiek vėliau nei Norvegijoje arba Suomijoje. Kaip ir daugelyje Europos šalių, Švedijoje mediacijos programos kriminalinėje justicijoje pradėtos taikyti tik 9-to dešimtmečio viduryje.

Pirmasis Švedijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos projektas pradėtas įgyvendinti 1987 m. Hudiksvallo mieste. Mediacijos programos buvo įdiegtos policijos įstaigose. Tais pačiais metais pradėtas ir „savanorių mediacijos projektas“, kuris buvo vykdomas Stokholmo priemiesčiuose Solna/Sundbyberg. 1990 m. pradžioje mediacijos programos įdiegtos daugelyje šalies municipalitetų. 1998 m. Švedijoje veikė apie 20 aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų. 2000 m. Švedijos nacionalinė nusikaltimų prevencijos taryba (angl. *National Council for Crime Prevention (BRA)*) pateikė baigiamąjį pranešimą apie Švedijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos eksperimentą.

Paminėtina ir tai, kad ne visos pirmosios aukos ir nusikaltėlio tarpininkavimo programos buvo įvardytos „mediacijos“ terminu. Pats aukos ir nusikaltėlio mediacijos terminas Švedijoje buvo pradėtas vartoti tik 1990 m. pradžioje.

1994 m. Švedijos Vyriausybė priėmė sprendimą, kuriuo generalinis prokuroras buvo įpareigotas atlikti aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų taikymo analizę bei pateikti jos ataskaitą. Pateiktame pranešime nurodyta, kad aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutas gali būti išplėtotas kaip alternatyvaus arba papildomo pobūdžio baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procesas.

Mediacijos projektai teisiniuose bylos nagrinėjimuose buvo įgyvendinami vienerius metus. Minėtos tarybos ekspertai nurodė, jog šio laikotarpio neužteko, kad būtų galima pateikti kategoriškas mediacijos efektyvumo įvertinimo išvadas. Be to, daugelis projektų (jų buvo 32) turėjo savo specifiką. Per metus pagal mediacijos programas buvo išnagrinėta daugiau nei 400 bylų, tačiau jų skaičius skirtinguose projektuose labai nevienodas. Keturiems mediacijos projektams (programoms) vidutiniškai teko apie 70 bylų, dvylikai projektų vidutiniškai teko po penkias bylas, o trys apskritai neturėjo nė vienos bylos.

Pažymėtina, kad pusė mediacijos programoms adresuotų bylų buvo susijusios su parduotuvių apiplėšimu, kai žala patyrė įvairios įmonės, organizacijos, t. y. juridiniai asmenys. Šiais atvejais mediacijos programose mielai sutikdavo dalyvauti patys firmų savininkai, kiti darbuotojai. Apie 10 proc. bylų buvo susijusios su smurtiniais nusikaltimais privatiems (fiziniams) asmenims. Taigi pirminiai mediacijos projektai buvo orientuoti daugiau į patį nusikaltėlį, o ne į auką, jos rehabilitaciją.

Dauguma mediacijos projektų buvo įdiegti socialinio aprūpinimo tarnybų municipalitetuose, tačiau vienas projektas veikė policijoje, o kitas – Savanorių asociacijoje. Pastarasis susidūrė su problemomis organizuojant bylų perdavimą mediacijos centrams. Be to, pastebėta, kad organizacijos, kuriose mediacija – viena iš „fakultatyvių“ funkcijų, projektus vykdė vangiai, visas dėmesį skyrė pagrindinei veiklai ir uždaviniams.

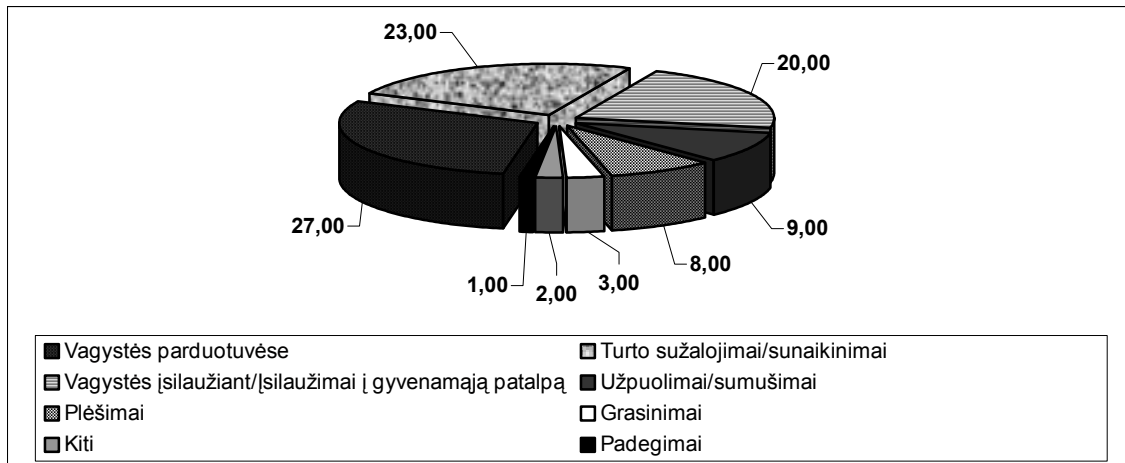
Paminėtina ir tai, kad vienas iš efektyvaus mediacijos programų įgyvendinimo garantų – tai bendradarbiavimo su policija (kuri ir persiunčia bylas), socialinio aprūpinimo tarnybomis bei prokuratūra užtikrinimas. Pagal atskiras mediacijos programas mediatorius arba kitas už projektą atsakingas asmuo dirbdavo policijos įstaigoje, specialiai tam skirtoje patalpoje, nors iš pat pradžių nebuvo apsieita be tam tikrų nesklaidumų nustatant funkcinius ryšius. Pagrindinė priežastis ta, kad nebuvo

parengtos paprasčiausios oficialios instrukcijos, kaip reikia elgtis vienu arba kitu atveju. Problemų kildavo ir tada, kai suinteresuota organizacija, pavyzdžiui, policija arba prokuratūra, neturėdavo juridinių galių paveikti pačią mediacijos projekto raidą. Paminėtinas faktas, kad dauguma prokurorų buvo prieš mediacijos programų taikymą baudžiamosiose bylose, bent jau kol nėra baigtas oficialus bylos tyrimas.

Taigi, nors Švedijoje aukos ir nusikaltėlio mediacija realiai funkcionuoja, pats mediacijos institutas yra neformalaus pobūdžio. Nėra net minimalios teisinės reglamentacijos, nenurodytos formalios sąlygos, bylų kategorijos, nusikaltimų sąrašas, pagal kurį būtų nustatoma, ar byla galima perduoti mediacijos centrams. Kitaip tariant, mediacijos institutas nėra pripažintas „įstatyminiu“ bylų nagrinėjimo procesu teisinėje Švedijos sistemoje. Niekur nėra formaliai įtvirtinta, kad nusikaltėlis privalo arba turi teisę dalyvauti mediacijos programose, nors iš esmės teismas arba atitinkama socialinė tarnyba gali tai pasiūlyti. Paprasčiausiai yra tokia galimybė, tačiau mažai tikėtina, kad prokuroras atsisakytų kaltinimo palaikymo, teismo nusikaltėlio persekiojimo, kai mediacijos programos veikia tik lokaliai [13, p. 6]. Nepaisant pačios mediacijos galimumo konkrečiu atveju, policija, prokuratūra bei kitos teisėsaugos institucijos yra įpareigosos atlikti tam tikrus formalius veiksmus, kai yra padarytas nusikaltimas. Kadangi aukos ir nusikaltėlio mediacija nėra minima tarp atitinkamų oficialių bylos nagrinėjimo procedūrų, atrodytų, kad ji negali būti alternatyva arba papildoma procedūra nagrinėjant baudžiamąją bylą.

Kita problema, egzistuojanti Švedijoje, kaip ir kitose Skandinavijos šalyse, – tai eklektika renkant empirinius duomenis apie pačias aukas, jų amžių, lytį, kitus jas apibūdinančius veiksnius. Dėl įvairių priežasčių trūksta empirinės dokumentacijos pačiose mediacijos programose. Vienais atvejais nėra fiksuojamos mediacinės sesijos (neprotokoluojama, nedaromi vaizdo arba garso įrašai). Kartais pačios aukos nesutinka, kad tai būtų daroma, be to, vadovaujamosi vienu iš pagrindinių mediacijos principų – konfidencialumu. Dėl to nėra duomenų, be kurių paprasčiausiai neįmanomas atitinkamas tyrimas, atsakymų pateikimas į minėtus klausimus. Užuo rinkus visą informaciją anksčiau buvo renkamos žinios tik apie pačius pažeidimus kaip mediacijos „objektus“. Pagal pačius nusikaltimus buvo bandoma nustatyti, kurios kategorijos (tipo) nusikaltimų aukos dalyvavo mediacijos programose. Šiuo metu padėtis iš esmės keičiasi, pradedami rinkti duomenys tiek apie nusikaltimo auką, tiek apie nusikaltėlį bei patį mediacijos procesą. Švedijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose nagrinėjami tokių rūšių nusikaltimai [14, p. 6] (žr. 5 grafiką).

5 grafikas. Nusikaltimų rūšys, dažniausiai nagrinėjamos Švedijos mediacijos programose, proc.

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, mediacijos programos dažniausiai taikomos tiriant turtinius nusikaltimus, t. y. 50 proc. nusikaltimų – tai vagystės iš parduotuvių, turto sunaikinimas arba sužalojimas.

Švedijoje mediatoriai specializuojasi dirbti pagal atitinkamas mediacijos programas, nes vienos nagrinėja vagysčių bylas, kitos – buitinio pobūdžio nusikaltimus. Mediacijos proceso trukmė priklauso nuo daugelio dalykų. Pačių mediatorių teigimu, vienos bylos išsprendžiamos per kelias valandas (pačiam autoriui teko tai stebėti), kitos tęsiasi kelis ar net keliolika mėnesių.

Baigiant nagrinėti Švedijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų taikymo praktiką pateiktina Nacionalinės nusikaltimų prevencijos tarnybos išvada dėl mediacijos programų:

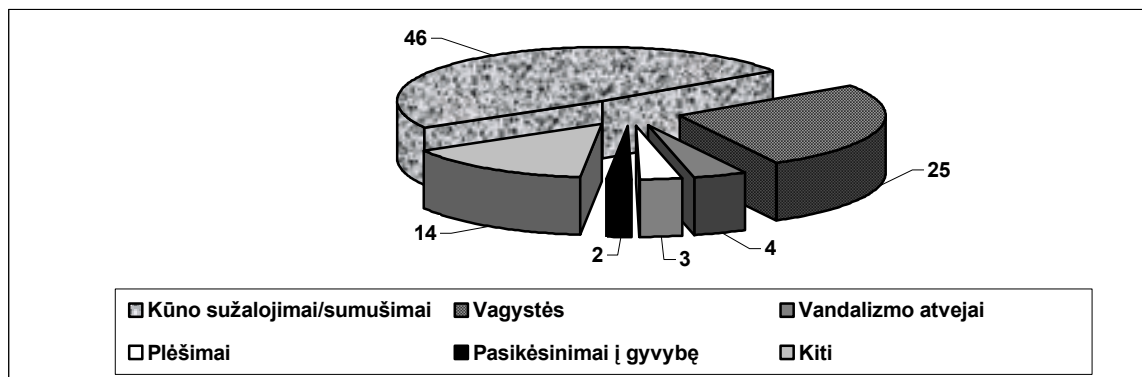
- aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutas toliau plečiasi ir plėsis nepriklausomai nuo įstatymų leidybos;
- aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų taikymas, įgyvendinimas turi būti pavestas municipalitetų socialinio aprūpinimo tarnyboms;
- aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos funkcionuoti veiksmingiau, jei įgytų savarankišką statusą, aiškiai skirtąsi nuo kitų socialinio pobūdžio paslaugų;
- būtinos instrukcijos, reglamentuojančios prokuratūros, policijos veiksmus mediacijos programų atžvilgiu, t. y. nustatančios bylų perdavimo, kontrolės ir kitus klausimus;
- įstatymiškai turi būti aiškiai apibrėžtas pats mediacijos institutas, jo tikslai bei uždaviniai. Svarbiausi mediacijos tikslai: mažinti nusikaltimų pakartotinumą ir šalinti aukos kančias bei viktimizacijos padarinius;
- būtina nuosekliai rengti mediatorius ir prireikus juos specializuoti [15, p. 6].

Danija

Danijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų modeliai beveik identiški kitoms apžvelgtoms valstybėms. Teigiama, kad tarpininkavimas, kaip konflikto sprendimo priemonė, Danijos teisinėje sistemoje nėra naujovė. Jau XVII a., o tiksliau 1683 m., vadinamojoje „Danijos įstatymų“ („*Danske Lov*“) knygoje, buvo nurodyta, kad aukos ir skriaudėjo ginčai gali būti sprendžiami padedant tarpininkui [16, p. 6]. Paminėtinas ir 1795 m. Danijos karaliaus priimtas „Liepos 10 d. mediacijos aktas“ [17, p. 58].

Dėl aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų stokos Danijoje šiuo metu daugelis piliečių negali pasinaudoti šių programų teikiamomis paslaugomis. Aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos veikia tik nedaugelyje didžiųjų miestų. Be to, kaip teigia mediatoriai, jie susiduria su prieštaravimais, vyrauja neigiami požiūriai ne tik teisėsaugos institucijų, bet ir pačių piliečių, kuriems net mintis, kad galimas aukos ir nusikaltėlio tarpininkavimas, yra nepriimtina. Priežastis – žmonių konservatyvumas, perdėta baimė vėl susitikti su nusikaltėliu, nors pastaraisiais metais tokia padėtis iš esmės keičiasi. Pažymėtina, kad iš nagrinėtų valstybių Danijoje aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutas išplėtotas silpniausiai. Iš esmės nėra oficialiai paskelbtų tyrimų duomenų dėl Danijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų įdiegimo ir taikymo, sunku nustatyti mediacijos programų indėlį sprendžiant aukos ir nusikaltėlio konfliktus. Neoficialiais duomenimis, aukos ir nusikaltėlio mediacijos programos 1998 m. išnagrinėjo 169 baudžiamąsias bylas, tačiau per 2000 m. du ketvirčius bylų skaičius padidėjo iki 655 [18, p. 12]. 6 grafiko duomenys rodo, kokius nusikaltimus nagrinėjo mediacijos programos.

6 grafikas. Danijos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programoms perduotos bylos 1998–2000 m. (proc. pagal nusikaltimų rūšis)

Pateikti duomenys rodo, kad didžioji nusikaltimų dalis – įvairūs kūno sužalojimai, sumušimai, t. y. apie pusę perduodamų bylų, o vagystės – ketvirtadalis visų nagrinėtų atvejų.

Be to, paminėtini asmenys, kurie padarė nusikaltimus bei jų bylos buvo nagrinėtos aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose. Pateiktini šie duomenys: 34 proc. nusikaltėlių priklausė amžiaus grupei nuo 15 iki 19 metų, 21 proc. – amžiaus grupei nuo 20 iki 24 metų, 13 proc. – 25–29 metų, 10 proc. – 30–34 metų, 9 proc. – 35–39 metų, ir 11 proc. – per 40 metų. Paminėtina ir tai, kad 90 proc. nusikaltusiųjų, kurie dalyvavo aukos ir nusikaltėlio mediacijos programose, buvo vyrai [18, p. 92].

Trumpai apžvelgiant patį mediacijos procesą pažymėtina, kad prieš bylos persiuntimą tarpininkavimui būtina: a) nusikaltėlio kaltės pripažinimas, b) policijos įvertinimas dėl tikslingumo perduoti bylą mediacijos centrams, c) aukos ir nusikaltėlio apklausos, jų sutikimai. Šie reikalavimai nėra niekur įtvirtinti, tai paprasčiausiai praktikoje nusistovėję reikalavimai, sąlygos, kad byla būtų perduota mediacijos centrams.

Svarbu ir tai, kad šiuo metu Danijoje aktyviai diskutuojama dėl pačios mediacijos vietos teisingumo sistemoje, programų unifikavimo, proceso standartizavimo. Pabrėžtina, kad dauguma Danijos mediatorių yra už minimalų mediacijos proceso suvaržymą atitinkamomis teisės normomis, tačiau mano, kad ji turi būti nepriklausoma nuo teismų arba kitų teisėsaugos institucijų. „Mediacijos koncepcija ir tradicinė

baudžiamasis procesas – tai skirtingi pasauliai, kur naudojami skirtingi gyvenimiškų problemų sprendimo būdai” [16, p. 6].

Išvados

Panagrinėjus Skandinavijos ir kai kurių Šiaurės šalių aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų taikymo praktiką galima išskirti bendras tendencijas, faktus, į kuriuos rekomenduotina atsižvelgti kuriant mediacijos programas Lietuvoje.

1. Nagrinėtų šalių aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo, taikymo praktika rodo, kad efektyviausiai veikiantys modeliai dalykiniu požiūriu glaudžiai susiję su teisėsaugos institucijomis. Pažymėtina, kad Lietuvoje tik žengiant pirmuosius žingsnius, bandant įgyvendinti pirmuosius mediacijos projektus, vykdamt švietėjišką didaktinę veiklą susiduriama su labai konservatyviais teisėsaugos institucijų atstovų teiginiais.

2. Visų nagrinėtų šalių tarpininkai pabrėžia aukos ir nusikaltėlio mediacijos prevencinę funkciją siekiant sumažinti pakartotinės viktimizacijos atvejus, laiku suteikti pagalbą nusikaltimų aukoms. Kaip rodo daugelis tyrimų, aukos, dalyvavusios mediacijos programose, rečiau patiria viktimizaciją, o jei auka ir kaltininkas yra pažįstami, juos sieja tam tikri ryšiai, viktimizacijos tikimybė labai sumažėja. Taip pat ir nusikaltėliai, dalyvavę minėtose programose, ateityje nusikalsta daug rečiau, o jų padaromi nusikaltimai dažniausiai nėra priskiriami prie sunkių. Analizuojant bendrąją viktimologinę prevenciją galima teigti, kad mediacija, kaip vienas iš įvairių konfliktų sprendimo būdų (galimybių), mažina socialinę įtampą bendruomenėje, užtikrina tarpusavio santykių palaikymą, stiprinimą, o pažeidimo atvejais – atkūrimą. Taigi, manyčiau, Lietuvoje aukos ir nusikaltėlio mediacija gali tarnauti ir kaip priemonė, padedanti nustatyti po nusikaltimo kilusią emocinę, psichologinę žalą, pačią problemą, ir kaip priemonė, galinti atkurti interakcijos šalių tarpusavio santykius arba bent svariai prie to prisidėti. Teigiama, kad objektyviai nustatyti mediacijos įtaką, indėlį į psichologinę reabilitaciją labai sunku. „Tačiau atliekami tam tikri tyrimai įrodo, kad po mediacijos aukų nekamuoja fobijos dėl galimos pakartotinės viktimizacijos, jos nesielgia agresyviai, priešišškai nusikaltėlio atžvilgiu” [19, p. 21].

3. Pabrėžiamas bendruomenės narių vaidmuo, tiek aukos, tiek nusikaltėlio aktyvi pozicija tarpininkavimo būdu sprendžiant konfliktus, kylančius dėl nusikaltimų. Tačiau pažymėtina, kad nors mediacijos programos Skandinavijos šalyse veikia jau antrą dešimtmetį, pačios šalys turi mažai informacijos apie šį procesą. Lietuvoje taip pat stokojama informacijos apie konfliktų sprendimą tarpininkaujant, nors jau kelinti metai kelios nevyriausybinės organizacijos siūlo šią paslaugą.

4. Norvegija, Suomija, Švedija ir Danija turi sąlyginai didelę aukos ir nusikaltėlio mediacijos taikymo praktiką, tačiau organizavimo, administravimo bei teisinio reglamentavimo srityje susiduriama su eklektika. Šiuo metu labai aktualūs klausimai dėl:

- mediacijos programų standartizavimo, unifikavimo, teisinio reglamentavimo. Būtina teisės normomis sureguliuoti: bylų perdavimo, grąžinimo procedūras, įtvirtinti atitinkamą kontrolę bei atsakomybę, taip pat finansavimo klausimus;
- mediacijos programų prieinamumo visų šalies regionų gyventojams, nes ne visuose šalies miestuose galima pasinaudoti tarpininko paslaugomis.

5. Svarbu ir tai, kad jau nebekyla abejonių dėl aukos ir nusikaltėlio mediacijos efektyvumo. Akivaizdžiai pastebimas mediacijos „pozicijų” įsitvirtinimas vis aktyviau, dažniau sprendžiant aukos ir nusikaltėlio konfliktą. Norvegijoje ir Suomijoje tai itin akivaizdu, jau sprendžiami klausimai, kurie pirminėse mediacijos įdiegimo stadijose liko nuošaliau, pavyzdžiui, ar reikia specializuotų aukos ir nusikaltėlio mediacijos programų, kaip užtikrinti proceso „kokybę”, nuolatinį mediatorių tobulinimą ir pan.

6. Nors Lietuvos teisinėje sistemoje yra galimybė nusikalimo aukai ir nusikaltėliui susitaikyti, t. y. taikiai išspręsti iškilusį konfliktą, tačiau ji labai ribojama. Nėra veiksmingų priemonių, padedančių pasiekti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio susitaikymą, jų pažeistų pozityvių tarpusavio santykių atkūrimą arba sukūrimą. Būtent čia nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija gali būti labai veiksminga priemonė, kuria pasiekiamas šalių susitaikymas arba susitarimas.

LITERATŪRA

1. **Christie N.** Conflict as Property. *British Journal of Criminology*. 1977. Vol 17. No. 1.
2. **Falck Sturla.** Community Mediation Centers on the Right Track or Side-Tracked. *Scandinavian Studies in Criminology*. – Norwegian University Press, 1991. Vol. 12.
3. **Norway** Royal Decree of the 13th of August 1992.
4. **Nergard Trude B.** Konflikttrad – et eksempel på velmenende politikk. *Forum for konflikttrad. Opplæringscenteret for konflikttrad*. 1990. Nr. 3.
5. **Paus K. K.** Victim-offender mediation in Norway. Presentation written to the first Conference of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice 27-29th of October, Leuven, 1999.
6. **Ericsson K.** Alternativ konfliktløsning. Norwegian University Press. – Oslo, 1982.
7. **Norway** Ministry of Justice. Annual statistics for The Victim-offender Mediation Service. – Oslo, 1998.
8. **Crime** Statistics of Norway. – Oslo, 1999.
9. **Agenda.** Statskonsult, Evalueringen av konfliktrådsordningen. R1337cga. 1996.
10. **Juhani Livari.** Mediation in Finland. Printed Victim-Offender mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.), KU Leuven, 2000.
11. **Lappi-Seppälä T.** Reparation in Criminal Law. International perspective. National Reports, Beiträge und Materialien aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. – Freiburg, Herausgegeben von Albin Eser, 1996. Band S 57/1, Vol. 1.
12. **Mielitynen I.** Rikos ja sovittelu. Valikoituminen, merkitys ja uusintarikollisuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu. – Helsinki, 1999.
13. **Haines K.** Some Principal objections to a Restorative Justice Approach to Working with Juvenile Offenders. Paper presented at the Annual International Conference on Restorative Justice for Juveniles. Leuven, May 12-14, 1997.
14. **Rytterbro L-L.** Crimes in mediation programs in Sweden with special references to the concept victims of crime. *Nordisk Kriminologi*. 1999. 25 (3).
15. **National** Council for Crime Prevention (BRA) BRA-report. 2000. Vol. 8.
16. **Boserup H.** The Mediation Process – possibilities and limitations. Textbook and PhD thesis. – University of Aarhus, 1998.
17. **Boserup H.** Advanced techniques and dilemmas in mediation. The American Bar Association. Section of Dispute Resolution. The Power of ADR. Series D16. ADR Developments in the European Union – Issues and Trends. – Washington, D.C. April 26-28, 2001.
18. **Henriksen Syberg C.** Midtvejsevaluering af Konfliktråd i Danmark. CASA, August, 2000.
19. **Takala J-P.** Moraalitunteet sovittelussa, Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu. – Helsinki, 1998.

Victim-Offender Mediation in Scandinavian Countries

Doctoral Candidate Rokas Uscila

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article analyses an instilment and application of victim-offender mediation programs in some of the Scandinavian countries such as Norway, Finland, Sweden and Denmark. It reveals an individual practice of each of the country, leaving apart general theoretical reasoning about restorative justice bonding all of victim-offender mediation programs.

The practice of those countries was chosen not randomly: a)Scandinavian countries have unique practice of an instilment and application of victim-offender mediation, which is closely connected with the society itself, historically settled traditions, customs, etc., b) all those countries are integrated into already four years effectively functioning Nordic Forum for Mediation, c) there is predominating opinion that victim-offender mediation, its idea, started mainly in Norway, d) victim-offender mediation in Sweden and Denmark is still in „primary“ stage of instilment, that is very actual for Lithuania, e) author studying in Sweden had a great opportunity to familiarize with mediation programs functioning in reality with variety of problems of their implementation and application.

The structure of the article is not random. Though victim-offender mediation has a lot of general trends, the transference of experience is observable, but differences are quite visible in order for author to present an analysis of every country separately.

